

Breken of helen

Op zoek naar een respons op Fortuyn

De gevestigde politiek staat met een mond vol tanden. Het volk mort en geeft uiting aan zijn onvrede door ruim baan te geven aan een populist die er zichtbaar genoeg in heeft om de kachel aan te maken met de huidige generatie politici. Campagneteams zoeken wanhopig naar een effectieve respons. Als er één partij is die het in de genen zou moeten hebben om een positieve respons te ontwikkelen, dan is dat toch D66. In deze bijdrage reikt Eelke Wielinga bouwstenen aan op basis van zijn studie naar de mechanismen achter levende netwerken.¹

We hebben dit eerder meegemaakt. Ook in de jaren zestig wist de gevestigde politiek geen antwoord op de doorbaak van een nieuwe maatschappelijke beweging. Toen zagen we eveneens een electorale aardverschuiving. Het volk uitte zijn onvrede op twee manieren. De ene was negatief: velen gaven hun stem aan boer Koekoek, die op een komische manier protesteerde tegen het maatschappelijk bestel. Of hij echt dom was of juist slim: weinig van zijn kiezers geloofden dat hij een reëel alternatief had. De andere uiting van onvrede was positief. Een nieuwe partij rees uit het niets omdat zij een visie had op wat er mis ging en constructieve oplossingen aandroeg om de spelregels te veranderen. Men was niet uit op macht: als de klus erop zat mocht die nieuwe partij wel ontploffen. Laten we als Democraten teruggaan naar onze wortels. De klus is onvoldoende geklaard en inmiddels herhaalt de geschiedenis zich in verhevigde mate.

Onvrede

Waarom voelt de opmars van Fortuyn als een inbraak? Hij breekt in op de heersende politieke cultuur van dialoog op basis van argumenten en keuzes op grond van politiek mandaat. Hij voert helemaal geen dialoog: daar is respect voor nodig en als er iets is wat zijn optreden tot nu toe kenmerkt, dan is dat wel respectloosheid. En over zijn democratische gezindheid hoeft ook weinig twijfel te bestaan: hij wil premier worden. Fortuyn is niet de enige inbreker: GroenLinks en de PvdA hebben ook al te maken gehad met mensen die met weinig democratische bedoelingen aan de macht probeerden te komen. Wie had verwacht dat zulke inbrekers in het bewuste, in hart en nieren democratische Nederland geen schijn van kans hebben, schrikt zich in deze dagen het apenzuur. Het democratisch bestel lijkt kwetsbaar en dat is ernstig.

Het juiste antwoord lijkt nog niet gevonden. Helpt het om Fortuyn af te schilderen als de vijand die bestreden moet worden?² Of om

door Eelke Wielinga

nog eens uit te leggen welke zegeningen Paars gebracht heeft?³ Zouden we ontevreden kiezers weer terug kunnen lokken in het eigen kamp door nog stoerdere taal uit te slaan?⁴ Ik denk het niet. Deze antwoorden gaan voorbij aan op zijn minst twee aanjagers van de publieke onvrede.

Netwerksamenleving

Ten eerste wordt de samenleving meer complex en divers en oude vertrouwde verbindingen maken plaats voor een gevoel van onveiligheid. Geen kabinet had dit kunnen voorkomen, maar het publiek rekent de politiek er wel op af. In plaats van ferme leiders, bij wie men zich veilig voelt of met wie men zich kan identificeren, ziet men politici die zich vooral met elkaar bezighouden in onnavolgbare taal en technisch detail.⁵ Ten tweede trapt het bewust geworden publiek niet meer in politici die zeggen dat alleen de inhoud telt maar ondergronds bezig zijn om elkaar beentje te lichten. Nu er een nar opstaat die van dit

schouwspel een karikatuur maakt, geeft dat bij velen een gevoel van opluchting.

De samenleving verkavelt zich anders dan vroeger. Mensen eisen meer directe zeggenschap op over de leefomgeving die zij kunnen overzien en zoeken naar nieuwe veilige grenzen tegen hinderlijke verschillen en grote machtsconcentraties die zij niet kunnen overzien. Zij geloven steeds minder in de manier waarop zij politiek gerepresenteerd worden. De netwerksamenleving vraagt om een andere politieke cultuur en andere spelregels.

Onderstroom

De vergelijking met de jaren zestig is interessant. Ook toen was sprake van een groeiende complexiteit en diversiteit en begon de lijm van de verzuilde samenleving los te laten. Saamhorige en gezagsgetrouwe achterbannen lieten zich besturen door regenten, die er in goed achterkamertjesoverleg altijd wel uit kwamen. Deze

Als iemand op de tenen van een ander staat, dan moet hij daar eerst van af

Dr. ir. Eelke Wielinga is organisatieadviseur gespecialiseerd in netwerken en raadslid voor D66 in Driebergen

ordering spoorde niet meer met de behoefte van mensen om zich zelf in te zetten voor hun idealen. De complexe samenleving zou vastlopen als de verantwoordelijkheden niet beter werden gespreid. Tegelijkertijd werd de democratiseringsbeweging mogelijk doordat de samenleving een sprong in het bewustzijn maakte: van conformisme naar besef van eigen verantwoordelijkheid. Het smalle overlegmodel van de regenten moest plaatsmaken voor het brede overlegmodel waarin alle belanghebbenden een stem hebben. Opnieuw staat de ordering op springen, omdat zij niet meer overeenstemt met de maatschappelijke onderstroom. Opnieuw heeft die verandering te maken met toegenomen complexiteit en diversiteit. De huidige ordering biedt onvoldoende veiligheid tegen de lastige verschillen (o.a. migrantenproblematiek, criminaliteit) en onverwachte grote inbreuken van buitenaf (dreiging van terrorisme, ontwrichtende epidemieën als MKZ en vrees voor onveilig voedsel, conjuncturele onzekerheid in de economie). Dit is een periode waarin ideologieën en vaste verbanden snel terrein verliezen aan vluchtige en snel wisselende netwerken. Dat mensen het gevoel hebben dat er aan hun zekerheden wordt geknaagd, verklaart slechts een deel van het onbehagen. Ik signaleer daarnaast een onderstroom van mensen die zoeken naar authenticiteit en inspiratie, naar duurzame ontwikkeling op basis van het besef van ecologische kringlopen en wederzijdse afhankelijkheid en naar relaties op basis van respect. Opnieuw is er sprake van een sprong in het bewustzijn: van polderoverleg naar persoonlijk leiderschap. Daardoor zijn mensen gevoeliger geworden voor onzuiverheid in het politieke spel. Eigenlijk is het merkwaardig dat dit bewustzijn nog maar nauwelijks een politieke vertaling heeft gevonden.

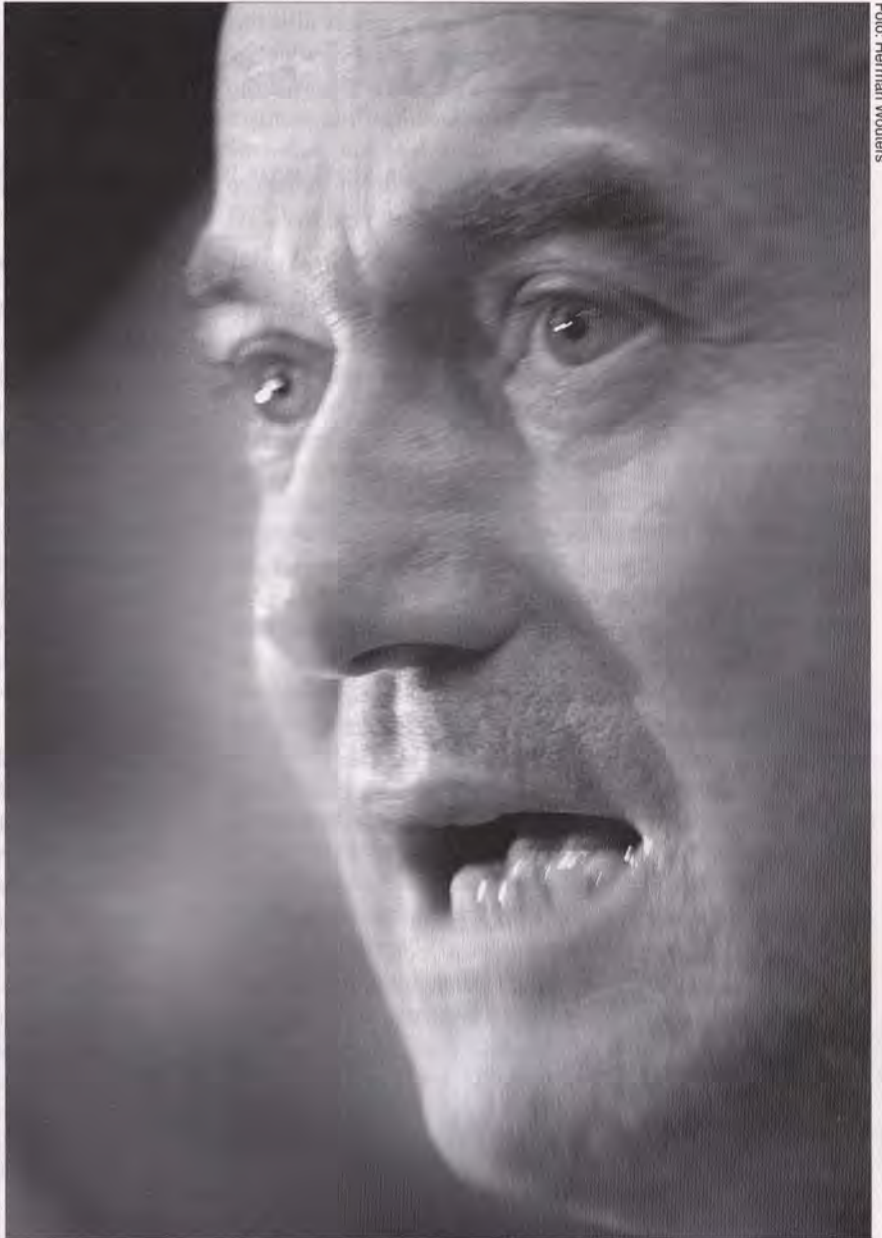

Foto: Herman Wouters

Breken of helen

De politiek zoekt wanhopig naar een respons. Maar hoe onderscheiden we een positieve respons van de negatieve die nu om zich heen grijpt? De metafoer van levende netwerken die gezond of ziek kunnen zijn⁶ biedt aanknopingspunten. In levende processen worden structuren steeds opnieuw verbroken om plaats te maken voor nieuwe. Kenmerkend voor levende processen is dat de componenten waaruit het organisme is opgebouwd met elkaar in verbinding blijven. Hoe complexer de structuur, hoe subtieler de koppelingsmechanismen moeten zijn. In de samenleving als complex van levende netwerken is dat niet anders.

Onvrede maakt deel uit van het koppelingsmechanisme: mensen signaleren dat er iets niet goed gaat. De respons kan twee kanten op: breken of helen. Een negatieve respons verbreekt relaties om de eigen identiteit te beschermen. Dit gaat gepaard met schade en afnemend besef van wederzijdse afhankelijkheid. Een positieve respons herstelt relaties die onder druk kwamen te staan, en daarmee het levende proces waarvan ieder deel uitmaakt. Leven ontwikkelt zich op het grensvlak van breken en helen.

Een negatieve respons kenmerkt zich doordat de schuld bij een ander wordt gelegd. Men hecht aan de illusie dat alleen de ander er een puinhoop van maakt. Die illusie legitimeert de strijd om de vijand te verslaan: daarna zal het beter gaan. Of men wacht op een verlosser die het vuile werk zal opknappen. In beide gevallen wordt de echte verstoring, die aanleiding gaf tot de onvrede, niet aangepakt. Herstel blijft dus uit. Het verraderlijke van een negatieve respons is dat het de tegenpartij uitlokt om ook negatief te reageren. Daardoor ontstaat een heilloze escalatie van strijd en destructie. Een monster dat zich voedt met onvrede zoekt hechtpunten waarmee het zijn illusie kan versterken en wordt groter en gemener met elke slag die hij krijgt toegediend.

Kenmerkend voor een positieve respons is dat men vanuit eigen kracht wegen zoekt om een verbinding te herstellen. Verbinding tussen mensen is slechts mogelijk wanneer zij elkaars grenzen respecteren. Als iemand op de tenen van een ander staat, dan moet hij daar eerst van af voordat een respectvolle relatie mogelijk is. Ook iemand die zich aan zijn collectieve verantwoordelijkheid onttrekt, dient tot de orde geroepen te worden.

Communicatieve ingrepen schieten tekort als partijen zich ont-

trekken aan dialoog. Machtsstrijd schiet door wanneer men zich ten doel stelt de ordeverstoorder te vernietigen. Het verschil tussen breken en helen is respect. Willen we bestand zijn tegen negatieve inbraken op onze democratische ordening en een positieve respons vinden op de maatschappelijke onvrede, dan zullen we moeten leren omgaan met lastige verschillen en leren vechten op basis van wederzijds respect.

Wat te doen?

Het zou mooi zijn als we een handboek zouden hebben voor de kunst van het vechten vanuit respect, maar zo ver is bij mijn weten nog niemand gekomen⁷. Ik moet daarom volstaan met een handvol aannames en een oproep om die in een trainingsopzet te toetsen en verder te ontwikkelen. Het vertrekpunt voor deze aannames is het besef dat elke communicatie tussen mensen tegelijkertijd gaat over inhoud en over posities: iets wat elke communicatietrainer of psycholoog weet, maar waar politici verbazend weinig rekening mee lijken te houden⁸. Met positiespel tasten mensen af tot waar de ander mag komen in hun mentale ruimte, waar een open dialoog over inhoud mogelijk is. Dit gaat over vertrouwen dat steeds opnieuw op de proef gesteld en bevestigd moet worden. Is dat vertrouwen er niet, dan worden inhoudelijke argumenten misbruikt als wapens om de ander te verslaan. Hoe vecht je met een opponent die niet uit lijkt te zijn op dialoog maar op macht? Hierbij een aantal suggesties. Cursief staat de aanname waarop die suggestie is gebaseerd.

[1] *Verbinding ontstaat wanneer mensen vanuit hun wensen contact maken met anderen. Verwijt, cynisme of spot draagt niets bij.* Een opponent die slechts met verwijten komt, moet worden uitgedaagd om wensen naar voren te brengen. Afweer in de vorm van het verdedigen van wat onterecht wordt aangevallen heeft geen zin zolang er geen basis is voor dialoog. Afweer in de vorm van een tegenaanval met verwijt, cynisme of spot werkt averechts, omdat dit de illusie van de ander verder voedt. Blijf bij je eigen wensen en overtuigingen, en nodig de ander uit om naar overeenkomsten te zoeken.

[2] *Negativiteit voedt zich met de negativiteit van de ander en zoekt daarom altijd hechtpunten in de fouten die de ander maakt.* Verdedigen in overdrachtelijke zin betekent voorkomen dat de ander hechtpunten vindt voor zijn illusies. Een respectvolle houding biedt zulke hechtpunten niet. Dit is gemakkelijker gezegd dan gedaan, want heiligen zijn zeldzaam. De opponent zal altijd op zoek gaan naar de zwakste plek: die inconsistenties waar je zelf ook al niet zo tevreden over was. Zelfkennis is een must voor de nieuwe generatie politici.

[3] *De inzet bij een gevecht om grenzen is het aftasten van posities waarin men de ander kan zien en zelf gezien wordt.* Hier is het aan de orde om grenzen aan te geven en de ander ertoe te dwingen zich achter die grenzen terug te trekken. Voelt men zich genegeerd, dan moet er iets gebeuren waardoor de ander gedwongen wordt om te reageren. Een opponent die geen boodschap lijkt te hebben aan elementaire regels van fatsoen moet daarop worden aangepakt.

[4] *Een gevecht om grenzen is ook een spel: het inzetten van kwaliteit in competitie waaraan plezier ontleend kan worden.*

Naarmate men dichter in de buurt komt van respectabele grenzen zal dat plezier beter voelbaar worden. Humor maakt negativiteit hanteerbaar. In het politieke domein is positiespel theater, met publiek dat juicht of jout. Dit spel kan men maar beter openlijk spelen. Er is dan ook niets mis mee zolang de inzet is dat men zoekt naar de grenzen van het vertrouwen in elkaar en het vertrouwen van de kiezer.

[5] *Negativiteit ontloopt verantwoordelijkheid.*

Een opponent die volhardt in een negatieve respons wil slechts anderen aan de schandpaal nagelen en zal voorkomen dat hij zelf verantwoordelijkheid moet nemen. Hij valt door de mand zodra hij daartoe gedwongen wordt, zoals blijkt uit de eerste ronde van de collegeonderhandelingen in Rotterdam.

[6] *Negativiteit gaat uiteindelijk aan zijn eigen inconsistentie ten onder.*

Mensen die hun onvrede niet kunnen vertalen in positieve actie zullen steeds opnieuw hechtpunten zoeken voor hun illusies. Vinden zij die niet meer in de boze buitenwereld, dan zal de aandacht verschuiven naar de eigen kring, die daardoor aan interne strijd ten onder gaat.

Elke actie roept zijn tegenreactie op. Dat er onvrede heerst over het politiek klimaat wordt in deze dagen genadeloos duidelijk. Fortuyn heeft de rol van de nar op zich genomen: het jongetje dat onbeschroomd roept dat de koning geen kleren aan heeft. Dat lucht eventjes op, maar ik vertrouw erop dat er voldoende mensen bij zinnen zijn om de negatieve respons niet te ver te laten komen. Er zijn maar weinigen die geloven dat hij serieuze oplossingen aandraagt. Het is nu wel urgent om ook een positieve respons te ontwikkelen. Om nieuwe vormen van directe democratie te vinden die passen in de pluriforme netwerkmaatschappij en een politieke cultuur die past in deze zelfbewuste tijd. Ik meen dat wij als Democraten in een goede positie zijn om daarin het voortouw te nemen. Maar dan is er nu wel werk aan de winkel. ♦

Noten

1. Wielinga, H.E. *Netwerken als levend weefsel. Een studie naar kennis, leiderschap en de rol van de overheid in de Nederlandse landbouw sinds 1945.* Dissertatie Wageningen Universiteit. 's Hertogenbosch: Uitgeverij Uilenreef 2001.
2. Thom de Graaf tijdens het voorjaarscongres van D66 in Amsterdam.
3. Wim Kok na het kabinetsberaad van 8 maart 2002, in reactie op de gemeenteraadsverkiezingen.
4. Zichtbaar in de VVD- en de PvdAcampagnes.
5. Hans Jeekel, "Haags taalbehang zit de gevestigde politici in de weg", *Opiniepagina NRC Handelsblad*, 15 maart 2002.
6. In mijn proefschrift is deze metafoer wetenschappelijk onderbouwd en geïllustreerd met de geschiedenis van de Nederlandse landbouw.
7. Een praktijkcursus met deze principes en onder deze titel op basis van fysieke vechtsporten is er overigens al wel, en wordt aangeboden door Dennis Steussi in Amsterdam.
8. "De politiek zou winnen aan gezag wanneer politici toegaven dat hun stellingname niet alleen werd ingegeven door inhoudelijke argumenten maar ook door positiespel". Stelling bij mijn proefschrift, april 2001.